

Hvorfor kæmpe om tid?

Af [Frigga Haug](#)

Offentliggjort: 15. juni 2017

http://www.kritiskdebat.dk/articles.php?article_id=1839

*På grundlag af sin marxistisk-feministiske nytænkning af forholdene mellem kønnene som produktionsforhold (jf. http://inkrit.de/neuinkrit/mediadaten/en/en_archivehcdm/gender_relations-hcdm.pdf) fremlægger Frigga Haug (jf. <http://www.friggahaug.inkrit.de/>) sit *Fire-i-én – perspektiv*. Det er et program for en radikal nedsættelse af erhvervsarbejdstiden for alle til fire timer dagligt, suppleret med fire timers dagligt reproduktions- og omsorgsarbejde for både kvinder og mænd samt fire timer til hhv. selvudviklingsaktiviteter for hver individuel m/k og fire timers aktive deltagelse i politik. Programmet er både en konkret utopi for en grundlæggende forandring af vores levemåde med ægte ligestilling mellem kønnene og kan fungere som kompas og konkret ledetråd ved formuleringen af revolutionær realpolitiske tiltag i det daglige i Luxemburgs og Gramscis forstand.*

Oversættere: Rolf Czeskleba-Dupont, Ph.D., M.Sc og Klaus Schulte, mag.art.; begge fhv. lærere og forskere ved Roskilde Universitet og nuværende fellows i Berliner Institut für kritische Theorie (www.inkrit.de)

Den 29. januar 2009 underskrev USA's netop tiltrådte afroamerikanske præsident, som mange havde sat deres håb til, sin første lov. Den fastsætter, at der skal være lige løn for lige arbejde, uafhængigt af køn, race, religion eller alder. Loven er opkaldt efter Lilly Ledbetter, den kvinde, der havde kæmpet længe for den. I løbet af 19 års arbejde mistede hun, hvad der svarer til ca. 1,1 millioner kr. på grund af ulige betaling i forhold til mænd i samme job, rentetabet end ikke medregnet, som ifølge den nye lov skulle efterbetales til hende. Det er godt for en gangs skyld at få sådan en ulighed udtrykt som et konkret beløb, og ikke i procenter ("på verdensplan tjener kvinder stadig 23% mindre end mænd"). Denne sejr styrker håbet om, at vi alle kan gøre noget og opnå noget, at der altså kan rokkes ved noget. Dette er den praktiske oversættelse af det "Yes, we can", hvormed Obama opnåede hegemoni, dvs. han formåede at ruske op i menneskene og at begejstre dem, så de igen troede på sig selv.

Vi i Tyskland er bevægede, men kan samtidig heller ikke gøre andet end at komme med et træt skuldertræk. For vi ved allerede, at hvis afstanden mellem kvinders og mænds løn vedvarende skal indskrænkes, eller måske endda helt afskaffes, så er det ikke nok, at vores parole fra 1960'erne og 70'erne - lige løn for lige arbejde - bliver indskrevet i loven. Der findes andre kneb til at sikre ulige betaling, f.eks. i form af de mange kriterier, som bruges til at fastsætte lønnen ved ulige arbejde på en sådan måde, at den ringere betaling altid rammer kvinderne. Åbenbart er de enkelte justeringer ikke nok til at udligne det der ikke er lige, således, at vi må stige et niveau op og træde flere skridt tilbage, for på større afstand og mere på tværs at tænke over, hvor denne vedholdende ringeagt for kvinders arbejde i grunden kommer fra.

Den sejlivede diskriminering

Da Friedrich Engels for 170 år siden rejste gennem England og skrev sin beretning om den arbejdende klasses stilling – som gav en masse stof til Kapitalen af Marx –, stødte han også fra forskellige sider på kvindernes arbejde i fabrikken og i hjemmet. Efter at have studeret et utal af statistikker nåede han til det resultat, at mindst to tredjedele af arbejderne i de engelske fabrikker i 1839 havde været kvinder. Han kaldte dette for "en fortrængning af mandlige arbejdere", en

”venden op og ned på den sociale orden”, som ville føre til familiens opløsning og forsømmelse af børnene. I denne forbindelse reflekterede han i første omgang ikke yderligere over arbejdsdelingen mellem kønnene; det er en omstændighed, som fik ham til at tænke arbejderklassen som genuin mandlig (jf. MEW 2, s. 367f., s. 465). Det er lærerigt at se på, hvordan han beskriver omstændighederne: ”I mange tilfælde bliver familien ikke helt opløst på grund af kvindens arbejde, men stillet på hovedet. Kvinden ernærer familien, manden sidder derhjemme, passer børnene, fejer stuerne og laver mad. Dette tilfælde forekommer meget, meget ofte. [...] Man kan tænke sig, hvilken retfærdig harme denne faktiske kastration fremkalder hos arbejderne” (s.st. s. 369). Lidt senere opdager han, at - såfremt der forefindes en samfundsmæssig deling mellem arbejdet indenfor og arbejdet udenfor hjemmet - er det den der agerer inden for hjemmets fire vægge, som bliver domineret af den, som agerer udenfor, uafhængigt af vedkommendes køn. Her får vi ganske vist øje på et grundlag for magtprægede forhold mellem kønnene, men Engels gengiver harmen over de kvindelige fabriksarbejderes situation i alt væsentligt ved hjælp af moralske kategorier (sædernes forfald). Det gør det vanskeligt at se sammenhængen som en følgevirkning af specifikke, kapitalistisk udbyttede forhold mellem kønnene. Han fortsætter: ”Og alligevel er det denne tilstand, som fratager manden hans manddom og kvinden hendes kvindelighed, uden at kunne give manden ægte kvindelighed og kvinden ægte manddom, netop denne tilstand, som på det skammeligste nedværdiger begge køn og med dem menneskeheden, og som er den seneste konsekvens af vores højt besungne civilisation” (s.st., s. 371).

Det er altid lærerigt at læse klassikerne omhyggeligt. Man ser dem falde i de mest afsindige fælder – sådan som Engels her gør med ’kvinden’ og ’manden’ – og kan straks mærke på sin egen harme, hvor man, på samme måde, heller ikke selv har tænkt vidtrækkende nok over, hvordan man kan gøre sig fri af den metafysiske mand-kvinde-tænkning, uden at vi også selv spiller os det befrielsespotentiale af hænde, som ligger i kritikken af den stuefejende mand og hans kastration. Lad os altså følge Engels med humor, fordi også han i sidste ende erkender: ”at kønnene er blevet stillet forkert over for hinanden fra første færd. Hvis kvindens herredømme over manden, sådan som det nødvendigvis fremkaldes af fabrikssystemet, er umenneskeligt, så må også mandens oprindelige herredømme over kvinden være umenneskeligt” (ibid.). Han finder problemets årsag i eksistensen af et fællesbo, hvor parterne yder kvalitativt forskellige bidrag. Han konkluderer, at det er privatejendommen, som nedbryder relationen mellem kønnene. Og omvendt tænker han den proletariske familie som herredømmefri, fordi den er uden ejendom. Tanken har haft sin virkning i arbejderbevægelsen som etisk ideal. Som udsagn om en eksisterende tilstand her og nu har den alle dage været i modstrid med kendsgerningerne og derfor kontraproduktiv. Teoretisk tager den fejl af den funktion, som arbejdsdelingen mellem hjem og fabrik har, og dermed også af kønsrelationernes rolle i reproduktionen af det kapitalistiske samfund.

Lad os derfor prøve på anden vis at komme på sporet af den hårdnakkethed, med hvilken kvindernes diskriminering i erhvervsarbejdet og dets vurdering og aflønning har holdt sig gennem århundreder. Lad os tage fat på, hvad der, med himmelråbende tydelighed, fremgår af arbejdets deling på makroplan i samfundet. Lad os holde op med at kalde det ene for arbejde, så snart det foregår uden for hjemmet, mens vi forbigår det andet i tavshed eller ringeagtende kalder det for husarbejde, så snart det foregår i hjemmet, og lad os i stedet rette vores opmærksomhed mod den måde, hvorpå de menneskelige aktiviteter i det hele taget er positioneret i forhold til hinanden. Så ser vi i forbindelse med spørgsmålet om køn og kvinders arbejde helt åbenbart den ejendommelige stilling, som produktionssektoren i videste forstand har overfor reproduktionssektoren. I sidstnævnte handler det direkte om menneskenes liv, om fødsel og opdragelse, om omsorg for

rummer. Her drejer det sig også om at forme sit eget liv og ikke blot at lade sig skubbe over i forbrugssektoren, som om det at være blot og bare konsument var en mulig form for individualitet.

Udfoldelsen af egne kreative muligheder er et mål, som overhovedet ikke forekommer endnu i diskussionen om kvindediskriminering i forhold til arbejde og løn. Og dog ved enhver, at historieboegerne vrirler med 'store mænds' gerninger og kunnen og ikke kvinders – og undrer sig for lidt. Alligevel ved man samtidigt ved andet øjekast, at den vedvarende overbelastning, der opstår gennem den letkøbte snak om ”forenelighed af job og familie”, i hvert fald fører til, at der ikke tænkes i retning af sådan noget som kreative kunstneriske aktiviteter, f.eks. at spille musik eller male, danse eller digte, spille teater eller synge osv. For slet ikke at tale om livslang læring. Vi vil gøre det til en synlig skandale, at så mange mennesker, især kvindelige, ikke virkelig kan udnytte deres livs muligheder.

Når man fremstiller menneskelige aktiviteter område for område, støder man igen på, at der findes grænser og arbejdsdelinger, og at kvinderne enkeltvis overholder disse grænser og indretter deres levevis tilsvarende. Disciplineret inden for de første to områder erhverv og familie, som allerede hver for sig kræver forskellige adfærdsmåder, opdager de, at de ikke har overskud til det område, hvor det handler om egen udfoldelse. Det er en luksus, som kvinden udskyder til 'tiden efter'. At de enkelte områder bliver ved med at være disciplinært indskrænkede, det sørger normer og værdier for, altså en moral med adfældsregler, som internaliseres tilsvarende: ingen børn og ingen sex på arbejdspladsen, arbejdet i huset tildelt efter køn (jf. Engels) og selvudvikling som luksus, som kun de, der er så rige, at deres målestokke hverken skal søges i erhvervsarbejdet eller familien, har råd til.

At disse områder således bliver opfattet som adskilte, og at deres grænser bliver bevogtet, sikres i høj grad gennem den dybtgående adskillelse af politik fra det øvrige samfundsliv. Senest i den globale økonomiske krise dumper det ned som en uhyrlig adskillelse og praktisk som katastrofe i enkeltindividernes liv, at udformningen af samfundet beror på en særskilt funktion i en arbejdsdeling, hvor det er noget, som specialister tager sig af, og som de 'små' mennesker helst skal blande sig udenom. Adskillelsen af økonomien fra politikken, som om det ene ikke havde noget at gøre med det andet, er grundlaget for, at de mange mennesker lever i et samfund, i hvis anliggender de ingen beføjelser har til at indvirke på, og hvis uretfærdigheder de passivt må finde sig i.

Fire-i-én-perspektivet

For at det ikke skal blive ved med at være sådan, er det på tide med en eftertrykkelig omrokering. I projektet Fire-i-én-perspektivet har jeg med historisk forankring udarbejdet en politik, som ud fra et aktuelt synspunkt skal sammenføje de fire aktivitetsområder, at nedrive grænserne imellem dem, og at forandre de tilsvarende holdninger.

Det arbejde, der består i fremstilling af livets fornødenheder i bredeste forstand (i dag reguleret i form af løn- eller andet erhvervsarbejde), og som skal sikre ens andel i den samfundsmæssige rigdom, skal altså håndhæves som en menneskeret – på samme måde, som retten til at deltage i arbejdet med mennesker og naturen (i dag kaldt reproduktionsarbejde) skal det. Det samme gælder retten til at udvikle mangfoldigheden af egne evner, både som anstrengelse og som nydelse, og frem for alt gælder det retten til at være politisk aktiv. Dette projekt griber ind i tidsregimet for vores måde at leve på i hverdagen og i den forestilling om retfærdighed, som delingen af totalarbejdet er forbundet med; det er et indgreb i opfattelsen af, hvad der er menneskeværdighed, som nu knytter sig til et helt liv levet fuldt ud, og som dermed holder op med bare at være en moralsk kategori, og

endelig et indgreb i forestillingen om demokrati, som ikke kan tænkes på grundlag af ren og skær stedfortræderpolitik, men som handler om alles deltagelse i samfundets politiske liv.

Samtidig handler projektet om at tilegne sig og videreudvikle det, som Rosa Luxemburg kalder ”revolutionær realpolitik”. Her forbindes der et perspektiv – et liv, hvor alle fire områder er integreret med hinanden – med realpolitik. På denne måde styrker det menneskenes evne til at handle politisk i hverdagens kampe om reformer, men binder dem hver især ind i en sammenhæng og forandrer dem gennem orienteringen mod det mere omfattende perspektiv.

Ud fra en helhedsbetragtning af livet og en menneskelig livsførelse bliver det en ledetråd for politikken omkring arbejdet, at der sker en nødvendig nedsættelse af erhvervsarbejdstiden for alle til en fjerdedel af den tid, som kan bruges aktivt, dvs. til ca. fire timer dagligt. På denne måde løser problemerne omkring arbejdsløshed, inkl. prekariat, løsarbejde og kortvarige arbejdskontrakter sig selv på sigt, fordi vi så vil have færre mennesker end arbejdspladser. Set med disse øjne vil alle være beskæftiget på deltid eller rettere: Dette begreb er holdt op med at være en meningsfuld betegnelse for noget. Vi kan koncentrere os om arbejdets kvalitet og omkring, hvorvidt det er i samklang med udviklingen af alle væsentlige menneskelige potentialer.

På den anden side siger det sig selv, at hvert enkelt menneske må råde over en indkomst, som er tilstrækkelig til at leve af, og ligeledes, at alle deltager aktivt indenfor hvert af de fire områder:

- erhvervsarbejdet,
- arbejdet med at tage sig af sig selv og af andre (reproduktion),
- udfoldelsen af egne iboende evner (selvudvikling, livslang læring)
- endelig det politisk-samfundsmæssige engagement.

Forsøgsvis kunne man også udtrykke det således, at hvert menneske bliver sat i stand til at indrette sit liv på en sådan måde, at han eller hun hver dag tilbringer fire timer indenfor hvert af disse fire områder. Det skal dog ikke forstås dogmatisk, som om man ville være nødt til at gå fra område til område med stopuret i hånden, uden at kunne føle sig tilstrækkelig hjemme i noget af dem. Når først man begynder at se på ens egen livsførelse i disse dimensioner, vil man derimod snart opdage, at grænserne ikke er faste, at områderne griber ind i hinanden, og at der er en indre sammenhæng imellem dem. Opdelingen i fire gange fire timer skal derfor forstås som en model, der lige som et kompas på udslagsgivende måde kan virke orienterende for strategier, der sigter mod forandring. Først og fremmest betyder det, at arbejdet med reproduktionen/familien gøres alment. På samme måde, som ingen kan blive udelukket fra erhvervsarbejdet, kan han/hun ikke udelukkes fra produktionsarbejdet – alle mennesker, både kvinder og mænd, kan og bør her udvikle deres sociale og menneskelige evner, færdigheder og kompetencer. Dette overflødiggør slagsmålet om ydelser for børnepasning, uden at kvaliteten af det arbejde, som udføres her, bliver devalueret. Endda tværtimod: Først nu, i almengørelsen, i stedet for i den udelukkende delegering til kvinder og mødre, kan det almene krav realiseres, at den slags arbejde er et kvalificeret arbejde, og at det derfor skal læres, ganske lige som andet arbejde. De mange nyheder om mishandlede og vanrøgtede børn udgør et sigende vidnesbyrd herom.

Konceptet sigter mod en forlængelse af det aktive liv til ca. 16 timer i døgnet og dermed samtidig mod en radikal forkortelse af erhvervsarbejdsdagen til fire timer, for at erobre tilstrækkeligt med plads til de andre dimensioner, som hører det levende menneske til. I dette perspektiv kan således ingen være arbejdsløs. Arbejde i huset og reproduktivt arbejde er en del af alles liv, på samme

måde, som deltagelsen i politik og udfoldelsen af potentielle evner og livslang læring er lystbetonede former for virkeliggørelsen af, hvad det vil sige at være menneske. Dette gør det samtidig muligt at undgå at spille områderne ud mod hinanden og i stedet opfatte sammenknytningen af dem som nødvendigt grundlag for en frigørende politik og at erkende, at forestillinger, som sigter mod løsninger kun indenfor et enkelt af områderne, ender som reaktionære og dumme.

Dette forbyder ensidige løsninger som den, at strides om mor og barn, men viser begges berettigede plads inden for helheden. Det løser spørgsmålet om arbejdsløsheden gennem en drastisk nedsættelse af erhvervsarbejdstiden for alle – hvilket er økonomisk muligt. Det løser spørgsmålene om, hvordan job og familie kan forenes, samt om ensidig arbejdsdeling, og frem for alt forbereder det deltagelsen i politik som en menneskeret, såvel som udviklingen af alle menneskelige potentialer.

I deres indbyrdes sammenhæng resulterer de fire politikker i en anden opfattelse af, og tilsvarende krav på, retfærdighed. Med udgangspunkt heri stiller næsten alle brændende spørgsmål sig på en ny og anden måde. [2]

I dette fire-i-én – perspektiv dukker kvinderne op på en anden måde end den man er vant til – denne gang ved de helt afgørende punkter. Perspektivet kan formuleres fra kvindernes standpunkt, fordi det er for kvinderne, at reproduktionsområdet, altså livets standpunkt, er så vigtigt, at de ikke kan glemme det, når livet skal planlægges; samtidig er det dem, som ikke anser erhvervsarbejdet for at være så vigtigt, at de kan betragte det som centrum for det hele. Det er på høje tid, at de holder op med selvopofrelsen og tager deres selvudvikling i egne hænder. De skal blande sig i politik, fordi de må vende ”op og ned på staten og regulativet” for at kunne forme deres eget og andres liv. (cit. fra Bertolt Brecht: *Moderen*, overs. af Ivan Malinovski. Gyldendal: København 1971, s. 25)

Sammenknytningen af de fire områder sigter mod en politik og samtidig mod en udformning af livet, hvor dette kan leves helt – livfuldt, meningsfuldt, indgribende og lystfyldt nydende. Naturligvis – dette er et perspektiv, som ikke kan sættes igennem her og nu og fra den ene dag til den anden. Men det kan fungere som kompas for udpegningen af mere nærliggende politiske mål, som målestok for vore krav, som grundlag for vores kritik, som håb, og som konkret utopi, der inddrager alle mennesker, og hvor omsider hver enkelt menneskets udvikling kan blive forudsætningen for alles udvikling.

Efterskrift: Det påtrængende spørgsmål

Igen og igen spørges der, hvem der dog skal betale regningen, hvis alle mennesker pludselig skærer den tid, de plejede at bruge på lønarbejde, ned til det halve. Dette spørgsmål bliver urokkelig stående på et grundlag, som er helt og aldeles undermineret og derfor uholdbart. Dem, der stiller det, vil intet lære af historien. De overser, at udviklingen af produktivkræfterne er så voldsomt fremskredet, at hvis man blot tænkte klart og regnede efter, ville langt mindre end halvdelen række til at udføre det samfundsmæssigt nødvendige arbejde. Det, som ikke er løst, er den samfundsmæssige udnyttelse af denne sparede arbejdstid. Det er en politisk kamparena at afgøre, hvad der er samfundsmæssigt nødvendigt. Indtil videre tjener den sparede arbejdstid til at maksimere gevinsten for kapitalejerne og deres ledende medarbejdere, som ikke længere kan finde tilstrækkeligt lønsomme områder til al den kapital, og som derfor tumler fra den ene krise til den næste. Under forandrede styrkeforhold og dermed en anden samfundsmæssig regulering ville det imidlertid være en enkel og retfærdig sag at give den sparede arbejdstid tilbage til dem, som arbejder for løn.

Men der er også noget andet, som dem, der stiller spørgsmålet om, hvem der skal betale, ufortrødent holder fast ved: nemlig eksistensen af arbejdsløse, af forhenværende lønarbejdere, som jo bliver overflødige, når arbejdstiden ikke bliver forkortet, og som nu 'uretfærdigt' vil modtage det, som andre tilvejebringer. Kort sagt: Spørgsmålet stammer fra den borgerlige økonomiske regnskabstænkning, som vil holde fast ved kapitalismen, uanset alle beviser på, at det ikke kan blive ved med at gå på den måde, og at altså selve den kapitalistiske model for reguleringen af samfundet er havnet i en blindgyde. Spørgsmålet stammer desuden fra en tid, som er blevet overhalet af historiens gang, hvor de fattige og 'de overflødige' bare skulle sulte ihjel og gå til, og hvor der altså ikke eksisterede nogen som helst form for social sikring. De, der stædigt og insisterende, stiller spørgsmålet lader ganske enkelt som om det i et samfund som vores faktisk forholder sig sådan, at alle de, som ryger ud af lønarbejdet, slet ikke har nogen eksistensmulighed. Spørgerne burde altså her tage ved lære af, at de skal slås for, på hvilket niveau eksistensen skal sikres og samtidig for, at alle har et lønnet arbejde, således at det slet ikke er nødvendigt at gøre krav på nogen hjælp fra samfundets side. Men midt i alt dette må de også spørge sig selv, hvad et godt liv for alle egentlig kan være; de må imødegå spørgsmålene om vækst og konsum med, at menneskelig lykke ikke består af varemangfoldighed og stadig forbrugsudvidelse, og med at resursernes endelighed og at rovdriften på klodens beboelighed tværtimod gør det nødvendigt med en fælles alternativ udformning af det samfundsmæssige liv.

Senest når de møder denne altfavnende bekymring, vil de, som spørger: "hvem skal betale regningen" med skam opdage, at de har tænkt for kortsigtet, og at ansvaret ikke kun vedrører betalingen, men snarere må gøres gældende, ikke alene over for omfordelingen af den samfundsmæssige rigdom, men mere omfattende i forhold til både menneskehedens og klodens overlevelse. Spørgsmålet burde herefter lyde således: Udgør fire-i-én-perspektivet et muligt opbrud hen imod et liv, hvor alle ikke bare kan leve godt, men hvor det gode derudover på demokratisk vis er villet af alle og samtidig svarer til klodens muligheder.

Obamas slogan er taget fra sangen si, se pue, si, se pue i Ken Loachs film Bread and Roses, som foreviger sammenslutningen imod alle odds blandt kvindelige arbejdere i rengøringsbranchen og deres sejr i sidste ende.

Jeg har udarbejdet modellen for fire-i-én-perspektivet med henblik på konferencen 'kvindernes opbrud inden for Die Linke i Esslingen' i november 2007 og har sammenstillet den med en række underbyggende tekster fra 30 års kvindepolitisk-videnskabeligt arbejde til en bog, som i 2008 (3. oplag, 2011) udkom i Argument-forlaget under samme titel, jf. fodnote 1.

Tysk originaltekst offentliggjort den 25.09.2012 i: Schneewittchen rechnet ab. Feministische Ökonomie für anderes Leben, Arbeiten und Produzieren.

Jf.: <https://feministischeoekonomie.wordpress.com/2012/09/25/frigga-haug-wozu-um-zeit-kampfen>

[1] Jf. mere udførligt F. Haug (2008): Die Vier-in-einem-Perspektive. Politik von Frauen für eine neue Linke. Argument Verlag: Hamburg (3. Auflage 2011), her specielt det afsluttende kapitel: Nachträgliche Fundierung. Geschlechterverhältnisse als Produktionsverhältnisse; se derudover helt grundlæggende opslagsordet Geschlechterverhältnisse i: HKWM, vol.5, sp. 493-531, gratis fuldstændig internet-udgave på engelsk: http://inkrit.de/neuinkrit/mediadaten/en/en_archivehcdm/gender_relations-hcdm.pdf; gratis trailer på tysk: http://www.inkrit.de/e_inkritpedia/e_maincode/doku.php?id=g:geschlechterverhaeltnisse; her også link til download af fuldstændig artikel mod gebyr på 7,50 euro.

